

cedural justice judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73 (4), 767-780.

Leung, K., & Lind, E. A. (1986). Procedural justice and culture: Effects of culture, gender, and investigator status on procedural preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1134-1140.

Murphy, V., Cukur, C.Ş., & Berman, J. J. (2002). Micro and macrojustice in the allocation of resources between in-group and out-group members: A cross-cultural comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33 (6), 626-633.

Smith, J. H., & Tyler, T. R. (1996). Justice and power: When will justice concerns encourage the advantaged to support policies which redistribute economic resources and the disadvantaged to willingly obey the law. *European Journal of Social Psychology*, 26, 171-200.

Thibaut, J. & Walker, L. (1975). Procedural justice. N.J : Erlbaum.

Thibaut, J. & Walker, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66, 541-566.

Thibaut, J., Walker, L., Lind, E. A. (1972). Adversary presentation and bias in legal decision making. *Harvard Law Review*, 86, 386-401.

Tyler, T. R. (1989). The psychology of procedural justice: A test of the group value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 830-838.

Tyler, T. R. (1994). Psychological models of justice motive: Antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (5), 850-863.

Tyler, T. R., & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. M. Zanna (Ed). *Advances in experimental social psychology* (25, 115-191). New York: Academic Press.

Yücel, M. T. (2004). Hukuk Sosyolojisi. (3. Baskı). Başkent Klşe Matbaacılık: Ankara.

Walker, L., LaTour, S., Lind, E. A., & Thibaut, J. (1974). Reactions of participants and observers to modes of adjudication. *Journal of Applied Social Psychology*, 4, 295-310.

Neoliberalizm ve Adaleti

Doğan Özlem^(*)

1. Neoliberal Adalet Anlayışı Üstüne

Günümüzde neoliberalizmin ekonomide ve siyasette gerçek bir uygulama alanı bulup bulmadığı tartışmalı olsa da, neoliberal söylemin siyaset, bilim, sanat ve felsefe çevrelerinde, neredeyse salgın halinde bir yaygınlık gösterdiği de açıktır. Bununla birlikte, neoliberal söylemin eleştirisinin her geçen gün biraz daha yaygınlaşmakta ve etkili olmaya başladığı görülmektedir. Ben neoliberal söylemi eleştirenlerin safında yer alıyorum. Burada da, bu söylemi, onun hukuk ve özellikle adalet anlayışının bir küçük eleştirisi bağlamında eleştirmeyi sürdüreceğim.

Bugün neoliberal söyleme yönelik tepkileri genel olarak anlayabilmek için, Batı toplumlarının yeniçağın başından günümüze kadarki bilinen gelişimlerinin birkaç karakteristiğini kısaca hatırlatmak gerekir.

Yeniçağ insanının eski düzene karşı tavrını iki noktada özetlemek olanaklıdır: 1. Yeniçağ insanı, teolojiden ve dinsel inançların ve bu inançları baskıcı şekilde dayatan Kilise'nin boyunduruğundan kurtulmak, bağımsız olmak istemiştir. 2. Bu insan kendi seçtiği yolda yürümeyi denemiştir. Bu, onun kendisini silikleştiren, edilgin kılan eski düzenin yerine kendisini etkin kılabilecek bir yeni düzen arayışı içine girmesine yol açmıştır. O, dünyayı kavramada özne-merkezli bir epistemo-

lojiden yola çıkarken, toplumsal düzende de düzenin inşacı ve yöneticisi olarak Kilise'yi veya monarşik ve despotik devleti değil, kendi kararlarını kendisi alabilen özgür birey olarak kendini merkeze koymuştur. İşte, Batı'nın ekonomik düzenine yani kapitalizme de, devlet, hukuk ve siyaset anlayışına yani ekonomik, hukuksal ve siyasal liberalizmine de, yeniçağ insanının bu özne-merkezci ve liberal/bireyci tepkisi kaynaklık etmiştir.

Ne var ki, bu özne-merkezci ve bireyci tepki, sert ve radikal bir tepki olmuş ve hemen her sert ve radikal tepki gibi beraberinde bazı aşırılıklar da getirmiştir. Özellikle günümüzde bu aşırılıkların uç noktalara vardırıldığını gözlemliyoruz. Günümüzün aşırılığı, liberal bireyin, kendisini, toplum karşısında neredeyse tamamen özerkleştirmeye, ahlaksal, hukuksal, siyasal bakımdan devlete ve topluma karşı en az sorumlu bir konuma yerleştirmeye çalışmasıdır. Günümüzün liberal bireyi bu yönüyle artık neoliberal bireydir. Neoliberal bireyin, klasik liberalizmin filozofu Locke'un ve kendisini izleyenlerin tasarlamış oldukları, kendine ve diğer bireylere karşı sorumluluk sahibi, özgeci (alt-ruist) olması istenen birey olmadığı açıktır. Neoliberal birey, klasik liberalizmin sorumlu bireyciliğinden neoliberalizmin benmerkezciliğine, egoizme dönüşmüş bireyciliğine tam bir geçiş yapmaya çalışır görünmektedir.

(*) Prof. Dr., Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu saptamalarımı teorik düzeyde doğrulayacak en önemli kanıtlar, neoliberalizmin teorisyenliğini yapmış olan iki düşünürde, Hayek ve Nozick'te karşımıza açıkça çıkmaktadır. Burada, bu iki düşünürün neoliberalizmlerine, onların adalet anlayışları ile sınırlı olarak değinmekle yetineceğim.

Hayek, toplumun ve onun kurumlarının belirli düzenlemelerin değil, kendiliğinden gelişimin bir sonucu olduğunu düşünüyor. Ve bu kendiliğinden, adeta doğal gelişimin önündeki en büyük engeli de, akılcı uygulamalar ve denetimler olarak görüyor. Bunun gibi, Hayek, her türlü merkezi planlamacılık, devlet kurumlarının güçlendirilmesi, sendikacılık, kolektif eylemler ve türünden uygulamaları bireyin özgürlüğünü engelleyen, totalitarizme yol açan uygulamalar olarak değerlendiriyor. Ve nihayet Hayek, bizzat "doğalcı" diye nitelediği bu görüşleri doğrultusunda her türlü sosyalist düşünce tarzını ve sosyal adalet fikrini reddediyor. Serbest piyasa ekonomisini adeta yücelten Hayek'in görüşleri, 20. yüzyılın ilk yarısının refah devletine öncelik veren, sosyal adalet fikrini benimseyen ve bu bakımdan Locke'cu liberalizmin özgeçiciliğinin izlerini taşıyan Keynesçi liberalizme öğretti içi tam bir karşıtlık örneği olarak karşımıza çıkıyor. 1960'lı yıllarda ortaya attığı bu görüşleriyle Hayek, günümüzün neoliberalizminin düşünsel önderlerinden biri oldu (Hayek, 1994, s. 74-124).

1970'li ve 1980'li yıllardaki yapıtlarıyla, R. Nozick, Hayek'ten sonra neoliberalizmi en uç şekliyle temsil eden düşünür olarak karşımıza çıkıyor. Nozick'in doğalcılığı, Hayek'in doğalcılığının çok daha sert bir devamı gibi görünmektedir. O, "doğal kişisel haklar"dan söz etmiş, "devletin minimize edilmesi"ni şiddetle ve tutkuyla savunmuş, Rawls'm eşitlik fikrine önem ve

ren "haktanırılık olarak adalet" görüşüne tam bir karşıtlıkla, bireysel hakların karşı çıkılmaz saydığı önsefelliğine dayalı bir "yetkitanırılık olarak adalet" teorisi geliştirmiştir. Nozick'e göre ideal devlet yönetimi serbest piyasaya dayalı ekonomiyi örnek almalı, ona benzemelidir. Bu demektir ki, devlet yönetimi kendiliğinden oluşmalı ve devletin görevi serbest piyasa ekonomisine dayalı düzeni korumak ve bazı kamusal hizmetleri sağlamakla sınırlı kalmalıdır. Devletin sosyal refahı artırmak ve sermaye ve mülkiyet dağılımını yeniden düzenlemek gibi görevleri yoktur, olmamalıdır. Devlet ikna veya zor yoluyla, yurttaşlarını başkalarına yardıma da yönlendirmemelidir. Minimal devlet, kabul edilebilecek en iyi devlettir. Daha geniş yetkileri olan bir devlet, bireylerin haklarını ihlal eder. Devletin sosyal adaleti sağlamak gibi bir görevi veya yükümlülüğü de yoktur. Devleti büyütme, onun görev ve yetkilerini artırmaya yönelik her girişim, doğal birey haklarına karşı bir girişimdir. Bunun gibi, Rawls'm iddiasının tersine, devletin temel hak ve görevlerin verilmesinde eşitliği sağlamak gibi bir yükümlülüğü de olamaz. Nozick, sosyal eşitlik fikrine karşı çıktığı ölçüde, eşitliğin ancak bireysel haklar bağlamında söz konusu olabileceğini düşünür. Bunun sonucu, bireysel haklar uğruna, hem bireysel hem kolektif eşitlik talepleri dışlanmış olur. Böyle olunca, Nozick'in Aristoteles'ten beri hemen tüm adalet öğretilerinde yerini almış olan dağıtıcı adalet (sosyal adalet) ve düzenleyici adaleti de reddettiği açıktır. Önemli olan, sadece ve sadece bireysel tercihtir. Her bireyin kendi kararını kendisinin verme hakkı vardır ve bu yüzden hiçbir kişi, grup veya siyasi otoritenin kendi kararlarını bir başkasına zorla kabul ettirme hakkı yoktur. Böyle bir hak, baskıdan, zorba-

haktan başka bir şeye yol açmaz. Dağıtıcı adalet veya sosyal adalet ilkelerine dayalı uygulamalar, bireylerin tercihlerine birer müdahaledir ve bireyin özgürlüğünün ihlalidir. Dolayısıyla "minimal devlet", aynı zamanda "tüm yurttaşlarını şiddete, hırsızlığa, dolandırıcılığa karşı koruma ve sözleşmelerin uygulanması ve işlevleri ile sınırlandırmış olan 'gece bekçisi devlet' olmalıdır" (Nozick, R. 2000, s. 143).

Dağıtıcı adaletin, sosyal adaletin karşısında olan Nozick'in üç adalet ilkesi belirlediğini görüyoruz: 1. Daha önceden kimsenin sahip olmadığı şeylerin özel mülkiyete geçirilmesini ve bu şeylere nasıl ve hangi oranlarda sahip olduğunu gösteren elde etme ilkesi. 2. Mülkiyetin bir kişiden bir başka kişiye geçişinin hangi süreçler sonucunda gerçekleştiğini gösteren transfer ilkesi. 3. Geçmişteki adaletsizlikleri düzeltme ilkesi. Nozick'in adalet anlayışını, kendi sözleriyle, şöyle özetlemek olanaklı görünüyor: "Bir kişinin sahip olduğu mülkiyet, şayet bu kişi bu mülkiyet üzerinde elde etme ve transferiyle ilgili adalet ilkelerine veya düzeltme ilkesine göre yetki sahibiyse, adildir" (Nozick, 2000, s. 156). Mülkiyete odaklanmış böyle bir adalet anlayışı çerçevesinde, tabii ki, dağıtıcı adalet veya sosyal adaletle bağıntılı bir şey olarak fırsat eşitliği de bir hak olarak görülmeyecektir. Devletin dağıtıcı adalet veya sosyal adaletle ilgili bir faaliyetinin adaletsizlik olduğunu düşünen Nozick'e göre, örneğin vergi almak zorla çalıştırmakla, angaryayla aynı şeydir. çünkü devletin insanların kazançlarından vergi adı altında pay alması, bir kişinin çalışma zamanından bir bölümünü başkalarının amaçları için gasp etmesi anlamına gelir. Ve Nozick tam bu noktada, her türlü özgeçiciliğe, başkalarının iyiliğini isteme, "bonvolence" denen ve hemen tüm

ahlak ve siyaset öğretilerinde şu veya bu oranda yer etmiş olan bir şeye tam bir reddiye olan şu sonuca ulaşır: Başkalarının yararı için bir kişiyi çalışmaya zorlamak adaletsizliktir. Özgür bir toplumda her kişi ne yapacağına karar verme özgürlüğüne ve kendi eylemlerinin doğuracağı yararların semeresini toplama hakkına sahiptir. Oysa, vergilerle finanse edilen sosyal refah programları, devlet yardımları ve insanların ve onların eylemlerinin başkaları tarafından sahiplenilmesinden başka bir şey değildir (Karagöz, 2002, s. 86-94).

2. Neoliberalizmin Adaletine Tarihselci Bir Bakış

Tarihselciliğin bazı temel tezleri şunlardır: Ekonomik, ahlaksal, hukuksal, dinsel, estetik, siyasal ve tüm değerlerin kaynağı tarihsel öznedir ve değerler insan eylemlerinin yine insan kaynaklı en önemli belirleyicileri arasında yer alırlar. Öyle ki, tarih dünyası, doğa ortasında ve fakat insanın kendisi için kendisine kurduğu bir dünya, bir "tinsel dünya"dır. Bu nedenle bu dünya, oluşmuşluk gösteren doğa düzeninden farklı olarak, insan tarafından oluşturulmuşluk taşır. Buna bağlı olarak bu dünya, sürekli değişim gösteren bir dünyadır. Ekonomik düzenler, hukuk düzenleri, siyasal rejimler ve her dönemde değişirler. Her dönem kendi özgül tinselliğini yaşar (Özlem, 1999, s. 26-46).

Tarihselciliğin sağladığı bu bilinç şunun bilincini de beraberinde getirir: Herhangi bir yaşama biçimini kendisi için kurmuş ve onun kendisi tarafından kurulmuş olduğunun bilincinde olan insan, bu yaşama biçiminin bir başka biçimde kurulabileceğini de düşünebilir durumda olan insandır. Çünkü o, insani/toplumsal yaşama halinde doğal zorunluluklardan çok kendisinin düşünüp tasarladığı motiflerin daha belirleyici

olduğunu kavramıştır. Bu bakımdan toplum düzenleri, ekonomik, ahlaksal ve hukuksal normlar, siyasal rejimler ve o insana, yine kendisinin oluşturduğu, bu demektir ki, bir başka biçimde de oluşturulabilecek olan şeyler olarak görünürler (Özlem, 2002, s. 83-90).

Bu genel tarihselci saptamaları "adalet" kavramı için özelleştirdiğimizde şunların belirtilmesi gerekecektir: İnsanlık tarihi boyunca mitolojilerde, dinlerde ve nihayet felsefede çok çeşitli adalet anlayışları ile karşılaşıldığı bilinen bir husustur. Tüm tarih ve tüm toplumlar için geçerli, tek ve değişmez bir adalet kavramı mevcut değildir, olmamıştır. "Adalet", düşünme tarzlarına, dünya görüşlerine, ideolojik tercihlere ve nihayet kültürel koşullamalara göre çok çeşitli şekillerde anlaşılıp tanımlanmıştır. Dolayısıyla tarih bilinci, herhangi bir adalet anlayışını ve adalet tanımını, ne kadar evrensel olduğu iddiası ile ortaya atılmış olursa olsun, kendi tarihselliği ve tekilliği ile mevcut olabilen, yerini her zaman başka herhangi bir adalet anlayış ve tanımına bırakabilecek bir şey olarak görmeyi buyurur (Özlem, 1999, s. 29-48).

Bu genel tarihselci saptamaları liberalizm ve özellikle neoliberalizm için özelleştirdiğimizde ise, şunların belirtilmesi kaçınılmaz olur: Liberal ekonomi, liberal hukuk ve liberal siyaset düzeni, birer kader değildirler; çünkü insan tarafından oluşturulmuşluk, bu demektir ki insan tarafından değiştirilebilirlik taşımaktadırlar. Öyle ki, herhangi bir düzen gibi, liberal ekonomik düzenin, liberal hukukun, liberal siyaset düzeninin yerine bir başka ekonomik, hukuksal ve siyasal düzen her zaman oluşturulabilir; yeter ki insanlar bunu istesin ve gerçekleştirilmesi yolunda çaba sarfetsinler, mücadeleyi, gerekirse savaşı göze alabilsinler.

Ben, özellikle günümüzün neoliberal diye adlandırılan ekonomik, hukuksal ve siyasal düzenini çeşitli vesilelerle yıllardır eleştiriyorum. Burada eleştirilerimi, neoliberal adalet anlayışıyla sınırlı olarak yinelemekle yetineceğim.

Liberalizmin ve neoliberalizmin kendilerini bir doğalcı zemine yerleştirmek istedikleri, argümanlarını sürekli olarak evrensel saydıkları bir "insan doğası"na göndermelerle desteklemeye çalıştıkları bilinen bir husustur. Oysa tarihselci açıdan bakıldığında, böyle bir evrensel "insan doğası" yoktur. İnsanın bir evrensel doğası değil, tarihi vardır. Onun doğa dahil herşey hakkında geliştirdiği tasarımlar, tarihseldir; bunun gibi, onun bir evrensel doğası olduğu hakkındaki tasarımlar da tarihseldir. Bu gibi tasarımlar belli bir kültürel ortamda ortaya atılıp yaygınlık kazanır ve uzun veya kısa sürelerde etkili olurlar. Liberalizm ve neoliberalizm, tarih bilincinden yoksun öğretiler olarak, argümanlarını desteklemekte başvurdukları insan doğası tasarımının son birkaç yüzyılın mekanist/doğabilimci anlayışının bir ürünü olarak yaygınlaştığını, örneğin Sokrates öncesi doğa felsefesinin, Aristoteles'in, ortaçağın ve Rönesans'ın farklı insan doğası tasarımları yanında yani bir tasarımlar çokluğu içinde tekil ve görece kalan bir tasarım olduğunu görme olanğından yoksundur.

Liberal ve neoliberal öğretinin adalet anlayışı da Hayek ve Nozick'te de görüldüğü üzere, aynı kısırlıkla, yani diğer insan doğası tasarımlarından habersizliğin bir sonucu olarak, kendi doğa tasarımını evrensel sayma yanılgısına düşmektedir. Oysa tarihselciliğe özgü doğa tasarımında doğa insanın edilgin ve yapılmış bir nesneden ibaret olduğu bir doğadır. Böyle bir doğada insanın etkin bir tinsel varlık olarak gerçekleştirebileceği bir şey olarak "adalet"ten ve

bağlı olarak eşitlikten, özgürlükten söz etmek abestir. Platon'dan beri adaletten bireysel ve toplumsal düzeyde iki şey anlaşılmalıdır: 1. Adalet, insanın diğer erdemler yanında sahip olduğu veya olması gereken bir erdemdir; fakat o diğer erdemleri de belli ölçülerde kapsayan, onları birleştiren, uyuma getiren, dolayısıyla insanın kişiliğini oluşturmak ve kendini denetleyip geliştirmek için sahip olması gereken temel erdemdir de. 2. Adalet, toplumsal uyum ve denge halidir. Bireyin tek başına erdemli (adaletli) olması yetmez; zaten böyle bir şey olanaklı da değildir; çünkü birey, ancak toplumsal uyum ve denge hali olarak adaletli bir toplumsal düzen içinde ise aynı zamanda birey olarak da adaletli olma olanağına sahip olur. Tam da bu nedenlerle, adalet bireysel yoldan edinilebilecek veya gerçekleştirilebilecek bir şey değildir; o toplumsallık zemininde yani doğal yaşam koşullarının üstüne çıkmasını başarabilmiş tinsel varlıklar olarak insanların, birlikte, toplumsallık zemininde edinebilecekleri ve tarihsellikte gerçekleştirebilecekleri ve gerektiğinde anlamını değiştirebilecekleri bir şeydir.

Buradan bakıldığında şunların belirtilmesi gerekir: Liberal ve neoliberal hukuk, toplum ve siyaset felsefeleri kendi içlerinde eşitlikçi ve eşitsizlikçi olmak üzere birbirleriyle bağdaşmaz iki yüz taşımaktadırlar. Bu yüzlerden biri, aritmetik eşitlik esasına göre şekillenmiş olan "hukuksal liberalizm"dir. Fakat böyle bir hukuksal liberalizmin yasalar önünde eşitlikle sınırlı ve biçimsel bir eşitlik olarak kaldığı, bilinen bir şeydir.

Burada daha esaslı olarak eleştirilmesi gereken, liberalizmin öbür yüzüdür. "Ekonomik liberalizm" veya "kapitalizm" olarak anılan bu yüzüyle liberalizm, tam anlamıyla eşitsizlikçidir. Ve en önemlisi, liberalizm, eşitlikçi hukuk-

sal liberalizmden çok daha fazlasıyla eşitsizlikçi ekonomik liberalizme yani kapitalizme dayanır. Özellikle neoliberal öğretini, Hayek ve Nozick gibi temsilcilerinin elinde, bir kültür varlığı, bir tarihsel/tinsel varlık olarak insana özgü şeyler olarak sosyal devleti, sosyal adalet fikrini reddedecek dercedeki tarihsel deneyimden ve tarih bilincinden yoksun, anti-devletçi ve pejoratif anlamda doğalcı bir öğretilerdir. Bana göre, anti-devletçi görünümüyle değil, fakat fanatik ölçüde eşitsizlikçi yönüyle neoliberalizmin 19. yüzyılın ilk yarısının vahşi kapitalizminin günümüze özgü bir devamının teorik düzeyde temellendirilmesi ve meşrulaştırılması olduğunda şüphe yoktur. Öyle ki, bu konuda Hayek ve Nozick'in görüşleri, kendileri böyle bir vahşiliği amaçlamamış olsalar bile, yeterli kanıt durumundadırlar. Örneğin Nozick, vergi toplayan kurum olarak devletin bireyin özgürlüğünü ihlal ettiğini düşünemekte, fırsat eşitsizliğinin bireyin özgürlüğüyle ilgili olduğunu ileri sürebilmekte, bu eşitsizliği doğal ve olumlu bulabilmektedir. Neoliberal adalet anlayışı, özellikle Nozick'in elinde, mülkiyet odaklı ve mülkiyeti korumaya yönelik ve onunla sınırlı bir anlayışa indirgenmiş görünmektedir. Düşünce tarihinde dağıtıcı adaletin veya sosyal adaletin bireyin haklarını ve özgürlüğünü kısıtlayan bir uygulama olarak değerlendirildiği bir başka sivrilik örneği bilmiyorum.

Neoliberalizmin aşırı, hatta fanatik bireyciliğini, bireycilikten öteye egoizmini ve mülkiyet hakkını toplumun ortak yararının aleyhine de olsa neredeyse mutlaklaştırıp kutsallaştırmasını kabul edilemez buluyorum. Aristoteles, dağıtıcı adaleti veya sosyal adaleti, toplumsal denge ve düzenin sağlanması ve sürdürülmesi açısından bir temel koşul sayıyordu. Günümüzün neoliberalizmi,

son olarak "küreselleşme" adı altında sürdürülen ekonomik politikalarla, dünyayı gittikçe sosyal adalatten yoksun bir hale getirmektedir. Ve bu neoliberalizmin her alanda tek seçenek olarak dayatılması, dünyanın tek kutuplu hale gelmesine ve dolayısıyla totaliterleşmesine, toplumların denge ve düzenlerinin neoliberal söylem içinden konuşan dünya egemenlerinin lehine olmak üzere sarsılmasına yol açmaktadır.

Buraya kadar genellikle neoliberalizmin ve özellikle onun adalet anlayışının bir eleştirisini yapmaya çalıştım. Şimdi, buraya kadar söylediklerimle ilk bakışta bağdaşmaz gibi görünebilecek olan son bir saptama ve bu saptama ışığında son bir eleştiri daha yaparak sözlerimi bitirmek istiyorum.

Günümüzde bir büyük ironi yaşıyoruz. İroni şurasıdır: Devleti minimize etme sloganıyla karşımıza çıkarak neoliberalizmi dünyaya tek seçenekmiş gibi kabul ettirmeye çalışır görünen güçlerin kendileri, kendi devletlerini hiç de minimize etme gayreti içinde görünmemektedirler. Tam tersine, neoliberalizmi düşünce piyasasına pazarlayan günümüzün süper güçlerinin mensubu oldukları devletler, tarihin tanıdığı en gelişmiş bürokrasiye, en büyük ordulara, en karmaşık toplumsal denetim ve yönlendirme mekanizmalarına, sinek vızıltısını bile duyan istihbarat örgütlerine sahip, dünya tarihinde yurttaşlarından gelirlerine oranla belki de en fazla vergi toplayan azman devletlerdir. Öyle ki, bu durumda neoliberalizm de esasen yaşanan ve uygulamada olan bir şey değil, sadece vitrine konan, göstermelik ve kandırılabilir bir şey olup çıkmaktadır. İroni de buradadır. Bugün ekonomide ve siyasette yaşanan neoliberalizm değil, dünyaya hükmetmeye çalışan bir süper güçler oligarşisidir.

Neoliberalizm maskesi takmış bu oligarşiye karşı seçenek veya seçenek-

ler yaratılması, ulusal ve uluslararası düzeyde gerçek anlamda özgürlükçü ve eşitlikçi bir düzen oluşturulması için, koşullar ne kadar uygunsuz olursa olsun, çaba sarfedilmesi gerektiğini düşünüyorum. Seçenek yaratmak, mevcudu ve dayatılanı görelileştirmek yani onu tek seçenek olmaktan çıkarmak demektir. Süper güçler oligarşisini görelileştirmek zorunda olduğumuza inanıyorum. Aksi halde, insanlık tarihinin en adaletsiz uygulamalarına gün geçtikçe ulusal ve uluslar arası düzeyde daha fazla tanık olmak, kaba gücün, bireyci fanatizmin herşeye hükmettiği bir dünyada yaşamak zorunda kalacağımızı düşünüyorum.

Genel Kaynakça

Erdoğan, Mustafa; Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Ankara 1998.

Erdoğan, Yeşim Vural; Hayek'in Adalet Anlayışı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1995.

Hayek, F.A.; Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen, çev: Atilla Yayla, Ankara 1994.

Hayek, F.A.; Sosyal Adalet Serabı: Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, çev: Mustafa Erdoğan, Ankara 1995.

Hünler, Solmaz Zelyüt; Rawls ve McIntyre: İki Adalet Arasında, Ankara 1997.

Karagöz, Yıldız; Robert Nozick'in Siyaset Felsefesinde Adalet ve Devlet, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum 2002.

Nozick, R.; Anarşi, Devlet ve Ütopya, çev: Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2000.

Özlem, Doğan; Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci, İstanbul 1999.

Özlem, Doğan; Kavramlar ve Tarihleri 1, İstanbul 2002.

Yayla, Atilla; Liberalizm, Ankara 1998.

Yayla, Atilla; Liberal Bakışlar, Ankara 2000.

Platon'dan Günümüze Adalet Kavramı

Nesrin Kale*

'Haksızlığa sapıp bütün insanların seninle beraber olmasını sağlamaktan, adaletle hareket edip tek başına kalmak daha iyidir!'

(M. Gandi)

Giriş

Filozofların felsefelerine bakıldığında genel olarak insanı şu bakış açılarıyla ele aldıklarını/tanımladıklarını söyleyebiliriz;

1. İnsanı eylemleriyle etik bir varlık olarak ele almak, onun tek tek davranışlarının moral değerlerini irdelemek,
2. insanın bilme imkanlarını araştırmak,

3. Dini ya da metafizik temellere dayanarak insanın varlık bütünündeki yerini tanımlamak.

"Adalet" kavramının da, İlk çağ filozoflarının düşüncelerinden itibaren insanın eylemlerini belirleyen hep moral ya da ahlaki davranışlarını belirleyen moral değerlerden; erdemlerden biri olarak gündeme geldiğini görmekteyiz. Adaletin bu özelliğine doğal hukuk okulunun 17. yüzyılda getirdiği öğretilerle doğuştan kazanılan "hak" özelliği de eklenmiş ve 18. yüzyıldan itibaren de "adalet" kavramı hem sözleşmelerle hem de pozitif hukukla güvence altına alınan diğer özgürlük ve eşitlik hakları gibi insan hakları demetinde yerini almıştır.

Bu çalışmada "adalet" kavramının Yunan düşüncesindeki mitoslardan itibaren günümüze kadar çeşitli filozofların düşüncelerindeki serüvenini serimlerken farklı düşünürlerin adalet tanımlarının içeriklerinin ışığında insanın hep aynı ölçüye dayalı bir moral özelliğini yansıttığını ama bu ölçünün dinsel ve siyasi eğilimlerle zaman zaman farklı nitelikler kazandığını ve bu erdem/hakkın özgürlük ve eşitlik gibi diğer erdemler/haklarla ve "mutluluk" kavramıyla (günümüzde de) ayrılmaz bir bağlantısı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Mitoslarda Adalet Kavramı

Eski Yunan'da erdemlerin ve erdemli yaşamın "iyi" ve "ahlaklı" yaşamın gereği olarak çok fazla önemsendiğini görmekteyiz. Felsefe öncesi her şeyin mucizevi de olsa açıklanmasını bulduğumuz Yunan mitoslarında tanımlanan erdemlerin simgeleri ölümsüz tanrı ve tanrıçalardır. Sözgelimi "Dike"; adalet tanrıçası, Eirene; barış tanrıçası, Eunomia; iyi düzen-yasalık tanrıçası olup, hak tanrıçası da Themis'tir.

Adalet, hakkını almak, haksızlığa baş kaldırmak gibi değerler mitoslarda en önemli erdemler olarak baş sırada yer almıştır. Sözgelimi, "Zeus insanların elinden ateşi alıp onları ateşsiz bıraktığı zaman, Prometheus ateşi Olympos'tan çalıp insanlara verir". Büyük

(* Prof. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü)